

Undervandsarkæologiske registreringer ved Bispens Hald

Af Hans Gadgaard, Jesper Hjermind og Jens Vellev

Fra ældre tid har det været kendt, at der i søbunden omkring Bispens Hald findes bevaret betydelige mængder af nedrammede egepæle – jf. foregående artikels afsnit 4. Også fiskerne i søen kender i dag til pælene. Nogen detaljeret beskrivelse af dem er aldrig fremkommet hverken i den topografiske litteratur eller i de faglige afhandlinger om voldstedet. I begyndelsen af 1970-erne blev pælene iagttaget af Hans Gadgaard fra Viborg Sportsdykkerklub. Klubbens uddannelsesprogram foregik og foregår til dels endnu i Hald Sø, og det var derfor nærliggende at se nærmere på, hvad søbunden gemte ved de to voldsteder, som ligger ud til vandet. Ved Niels Bugges Hald findes der tilsyneladende ingen gamle konstruktioner, men til gengæld spor efter tyskernes tilstedeværelse under 2. verdenskrig i form af pigtråd, våben og ammunition.

Helt anderledes tegnede billedet sig ved Bispens Hald. Her kunne registreres både lange rækker og flere koncentrationer af pæle, nogle var runde andre firkanterede. Et mere formålsrettet registreringsarbejde blev indledt 1979, og det fortsatte under skiftende former i årene 1980-84.

I 1979 kontaktede Viborg Sportsdykkerklub ved Hans Gadgaard, Niels Junggreen Have, den daglige leder af de undersøgelser, som var blevet indledt af Fortidsmindeforvaltningen ved indgangen til borgen – jf. foregående artikel afsnit 5. Klubben ville gerne med Nationalmuseets billigelse se nærmere på pælekon-

struktionerne. Både Junggreen Have og Johannes Hertz, den ansvarlige leder af undersøgelserne, var interesserede og de første eftersøgninger under vand blev indledt. Klubbens dykkere koncentrerede sig derefter i to år, 1979-80, om at registrere og opmåle pælesystemerne syd for holmen. Her fandtes at halvt hundrede pæle inden for et område på ca. 9×12 m. De fleste var

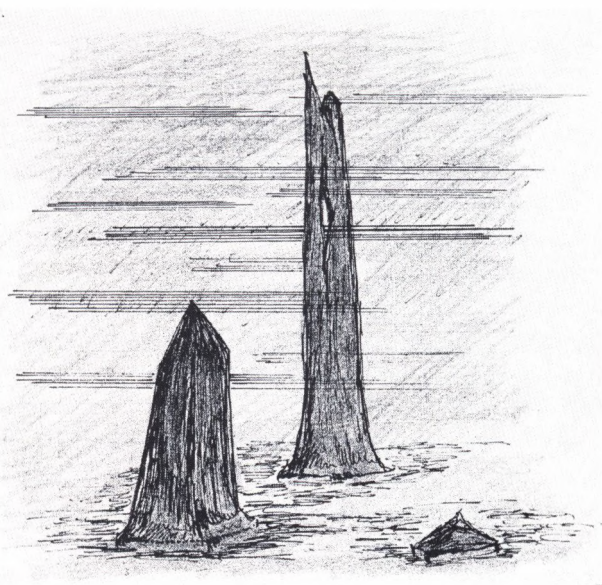

Fig. 1. Tre pæle placeret i søbunden syd for Bispens Hald. Tegning: Miki Worm-Thomsen, Viborg Sportsdykkerklub.

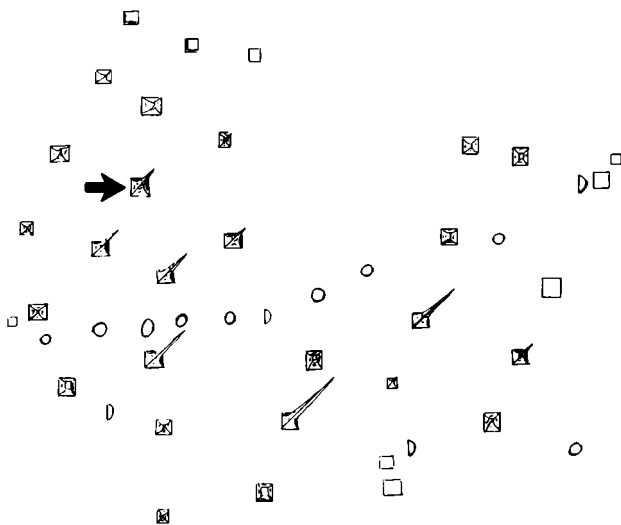

Fig. 2. Opmåling af koncentration af pæle i vandet syd for Bispens Hald. Opmåling ved Viborg Sportsdykkerklub 1980. Røntegning ved Hans Gadgaard. Pælen, hvis yderste årring er dateret til 1455, er markeret med →.

firkantede med tværmål på op mod 30×30 cm og højder op til 112 cm (fig. 1). Pælene synes ikke umiddelbart at være systematiske anbragt. Skråt gennem feltet løber en let buet række runde stolper med diametre på op til 18 cm (fig. 2). Disse sidste har vel ikke haft nogen konstruktionsmæssig forbindelse til de kantede pæle. Måske hænger deres tilstedeværelse sammen med de pælerækker, som er blevet registreret længere nordpå (1).

En enkelt af de kantede pæle blev oversavet i forbindelse med, at tidsskriftet Skalk efteråret 1983 efterlyste ældre egetræ til opbygning af Wormianums dendrokronologiske grundkurve. Af stykkets serie på 70 årringe blev den yderste dateret til 1455, men da der hverken var bevaret barkkant eller splint, må fældningsåret være senere end 1463, måske langt senere (2).

Hans Gadgaard fortsatte på eget initiativ med tilladelse fra Fortidsmindeforvaltningen eftersøgningerne og registreringerne i årene 1981-84. Det fundne blev angivet på en større plan med tilhørende numre 1-13 (fig. 3). Det skal påpeges, at planen ikke er målfast samt at de viste elementer – pæle, tømmer, knoglekoncentrationer – blot skal forstås som signaturer. Til yderligere forståelse skal her bringes Hans Gadgaards forklaringer:

1. Det drejer sig om feltet med runde og kantede pæle omtalt ovenfor.

2. Ud for vandporten er bunden fyldt med store rå kampesten samt nogle tilhuggede sten. Der findes også munkesten, skår af kakler (fig. 4), samt skår af både sortgods og glaserede typer.

3. Felt med knogler, især er der set mange fugleknogler. Midt i feltet står en pæl i niveau med bunden.

4. Her findes måske et forløb af pæle, enkelte runde og firkantede er registreret. Kysten bærer dog her præg af at være nedbrudt, og det nedskyllede materiale kan dække pælene. Volden her er stærkt udsat for nedbrydning.

5. En konstruktion af to parallelle stolperækker øst for holmen og inden for pælerækken 6 har måske haft en funktion i et byggeri.

6. Pælerække bestående af nedrammede egepæle med en diameter på ca. 30 cm. I flere tilfælde må der være tale om sidegrene. Ingen af pælene når mange cm op over bundens mudder og sand, og de fleste findes blot ved at fjerne et slørende dækmateriale. Den registrerede sammenhængende række danner med sine ca. 470 pæle et forløb på ca. 150 m. Antallet af pæle på målte 10-meterstrækninger svinger mellem 21 og 37 styk. Enkelte af pælene står lidt forskud vandstanden over pælene svinger mellem 150 og 190 cm med en gennemsnit på ca. 180 cm.

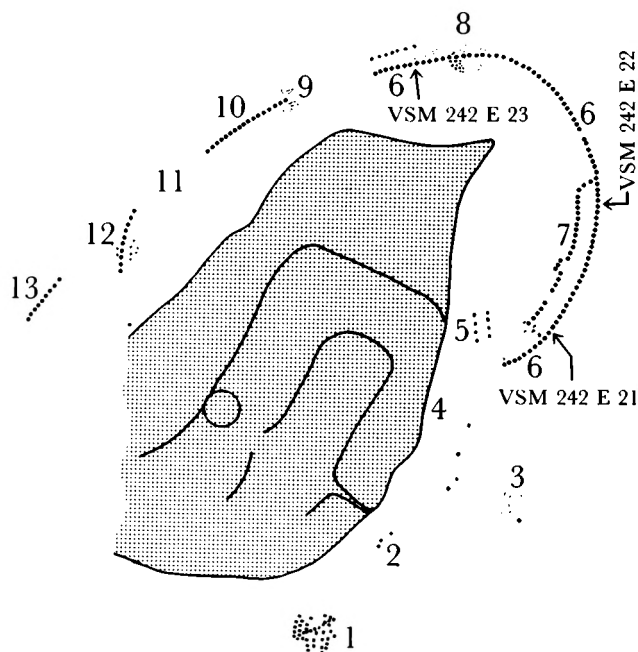

Fig. 3. Plan over registreringer 1979-84 af pæle med videre i vandet omkring Bispens Hald. De forskellige elementer er markeret med signaturer og angiver ikke det aktuelle antal og de nøjagtige placeringer. Kortet, der er udarbejdet af Hans Gadgaard, gengiver hovedtrækkene i det fundne. Placeringen af de tre pæle, der optoges 1985 til dendrokronologisk datering, er markeret med → og nummer på Viborg Stiftsmuseum.

7. På en strækning dannes der ind mod holmen et parallelt forløb af pæle.

8. Her er registreret en stendynge samt en koncentration af knogler, hjørnetænder af svin samt korte lige horn fra ko.

9. En del af forløbet af pælerækken mangler her på tegningen, men er sikkert skjult af et mudderlag. I området ligger der meget forarbejdet træ i form af planker og brædder.

10. Forløbet af pælerækken fortsætter her.

Fig. 4. Fund gjort af Hans Gadgaard i søen omkring Bispens Hald. Bundskåret fra en kande er fundet 1972 ved område 5 på planen figur 3, mens den sorte kakkal, de to grønglaserede figurkakler samt det rektangulære rudeglas er fundet ca. 1983 ud for vandporten ved område 2. Det rombeformede rudeglas er fundet ved pælerække 6 mod nord tæt ved den optagne pæl VSM 242E23. Foto: Arne Vindum, Viborg Stiftsmuseum, 1992.

11. Her findes som ved 9 meget mudder.

12. Pælerækken fortsætter i området. Ved de registrerede sten findes også lidt kraftigt tømmer i korte stykker.

13. Retningen af den her viste pælerække er ikke

Fig. 5. Fra optagningen af de tre pæle til dendrokronologisk datering. Foto: Leo Mosgaard Nielsen, 1985.

nøjagtigt gengivet, men afviger fra den, rækken 9-12 antyder.

Det her registrerede udgør givetvis spor efter flere forskellige aktiviteter i området, og vel at mærke aktiviteter, som ikke umiddelbart synes at kunne sættes i forbindelse med den historie, som traditionelt knyttes til Bispens Hald. For at få afklaring af i hvert fald dele af konstruktionernes alder kontaktede Hans Gadgaard via Jesper Hjermind i 1985 Fredningsstyrelsen, som bad Viborg Stiftsmuseum om at optage tre pæle til dendrokronologisk datering. Optagningen blev foretaget sommeren 1985 af Hans Gadgaard og Jesper Hjermind (fig. 5). Placeringen af de tre pæle i rækken (med Stiftsmuseets numre VSM 242E 21, 22 og 23) fremgår ligeledes af planen. Skiver blev udsavet og bragt til Wormianums dendrolaboratorium til årringsdatering. På trods af pælernes ringe tværmål på fra 18 til 31 cm og ringserier på under 50, kunne det vises, at alle tre med deres bevarede barkkant var fælder i året 1423 (3).

Som det er omtalt i foregående artikel, befinder vi os her i en periode, hvor der – hvis vi skal tro de skriftlige kilder – ikke bygges private borge i landet. Haldområ-

det ejes af bispeembedet i Viborg, og vi må antage, at aktiviteterne i 1423 eller kort derefter skyldes bispestolen.

Pælernes tilstedeværelse skal sikkert ses i sammenhæng med en sikring af holmens kystlinie mod søen på et tidspunkt, hvor vandstanden har været i hvert fald 1,8 m lavere end i dag. Dette svarer nogenlunde til den opstemning, som eksisterer nu ved Non Mølle, hvor faldet ved stigbordet udgør ca. 1,8 m. Dateringen af de tre pæle vil altså kunne danne udgangspunkt for ikke alene overvejelser om Viborg-bispens mulige byggeaktiviteter på næsset, men i et videre perspektiv vil dateringerne også være af central betydning for forståelsen af mølledriftens tidligste historie.

Resultaterne af de til nu foretagne registreringer og dateringer skal blot betragtes som foreløbige. Men de har givet anledning til, at et overset århundrede i Haldområdets lange historie er blevet draget frem af glemslen (4).

Noter

1. Registreringerne er beskrevet i en utrykt rapport fra Viborg Sportsdykkerklub: »Undervandsarkæologiske opmålinger i området syd for slotsruinen i 1980«. Opmålingen er i omtegnet form bragt i Chr. Jacobsen: »Hald – en vejledning for besøgende«, udgivet af Den selvejende institution Hald, 1985, side 41. Her blev dateringen af den under note 2 omtalte pæl også omtalt (s. 42): »En dendrokronologisk datering af én af pælene ... viser, at den stammer fra omkring 1460 ...«. Det bør dog fremhæves, at det ikke er *fældningsåret*, der her er anført. Dette kan udmærket ligge langt senere.
2. Efterlysningen blev bragt i Skalk 1983:4. Pælen blev foråret 1984 af Miki Worm-Thomsen fra sportsdykkerklubben oversavet et stykke over søbunden og indsendt til datering af Halds leder Erling Greve. Sagen har på Wormianum nr. 155.
3. Sagen har på Viborg Stiftsmuseum j. nr. 242E. Her opbevares ligeledes en redegørelse for arbejdet i søen ved Hans Gadgaard. Sagen har på Wormianum nr. 241.
4. Sagen har på Fredningsstyrelsen j. nr. F 53-447.